

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.434 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

КРАВЧУК Петро Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Європейського університету

КІСІЛЬ Галина Йосипівна - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

ФЕРЕНС Василь Євстахович - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

DOI 10.32782/NP.2022.3.15

У дослідженні здійснено кримінально-правовий аналіз поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України). Простежено особливості припису про відповідальність за погане поводження з військовополоненими в міжнародно-правовому аспектах. Здійснено оцінку норми про поводження з військовополоненими на її відповідність приписам міжнародного права, що визначають «правила ведення оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту». Виявлено та пояснено бланкетний характер кримінально-правової заборони щодо поганого поводження з військовополоненими. Проаналізовано кримінально-правовий зміст діянь «погане поводження», «небале виконання обов'язків щодо хворих і поранених».

Проаналізовано доктринальні підходи до визначення ознак та змісту об'єктивної сторони поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 Кримінального кодексу України), яка включає наступні форми вчинення злочину: погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених; небале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них.

Сформульовано рекомендації щодо удосконалення законодавчої конструкції заборонного припису та практики його застосування.

Ключові слова: військові злочини, військовополонений, погане поводження, насильство, жорстокість.

Постановка проблеми

Питання кримінально-правової протидії поганому поводженню з військовополоненими до недавнього часу в теорії кримінального права практично не піднімалося та не привертало уваги суспільства. У правозастосовній же діяльності не було випадків притягнення до кримінальної відповідальності за ст.434 КК України. Втім ситуація кардинально змінилася з початку бойових дій на Сході України (2014 р.). Більше того, з моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України в засобах масової інформації все частіше повідомляють про факти жорстокого поводження, які мають місце щодо українських військовополонених.

Так, у доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні (охоплює період з 1 лютого до 31 липня 2022 року), яка підготовлена за результатами роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, зафіксувало порушення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, воюючою стороною (Російською Федерацією) щодо поводження з військовополоненими та особами, які втратили здатність брати участь у бойових діях (hors de combat). Вчинені Збройними силами Російської Федерації порушення включали позасудові страти, катування та жорстоке поводження, сексуальне насильство, судове переслідування військовополо-

нених за участь у бойових діях, порушення гарантій справедливого судового розгляду, відмову в наданні медичної допомоги, виставлення для цікавості публіки, порушення умов інтернування, брак їжі та води, погані санітарні умови, розграбування особистих речей.

Деякі з цих порушень можуть дорівнювати воєнним злочинам. УВКПЛ зафіксувало тенденції в жорсткому поводженні з військовополоненими, які утримувались Збройними силами Російської Федерації, та пов'язаними озброєними групами, під час усього періоду інтернування. Зокрема, подібні випадки були документовані у виправних колоніях та слідчих ізоляторах у Російській Федерації та на території України, яка контролюється Збройними силами Російської Федерації або пов'язаними озброєними групами, де військовополонених утримували з порушенням заборони інтернування в ізоляції. УВКПЛ також встановило, що більшість військовополонених, які перебувають у полоні Уряду України, продовжували інтернуватися у спеціально відведених приміщеннях пенітенціарних установ, що порушує правила, за якими військовополонені не повинні інтернуватися в ізоляції [1, с.6]. А тому прояви жорсткого поводження з військовополоненими потребують реагування як з боку міжнародної спільноти, так і національного кримінального законодавства.

Стан теоретичного дослідження

Питання кримінально-правової протидії воєнним злочинам, у тому числі і тим, які пов'язані з поганим поводженням з військовополоненими були предметом вивчення в працях В.П. Базова, В.О. Бодаєвського, В.К. Грищука, С.Ф.Денисова, С.І. Дячука, М.І. Карпенка, В.А. Клименка, М.Й. Коржанського, О.М. Литвинова, С.М. Мохончука, М.І. Панова, М.І. Хавронюка, В.Б. Харченка, П.В. Хряпінського та інших. Втім у дослідженнях вказаних авторів не розкрито повного спектру проблем кримінально-правової протидії поганому поводженню з військовослужбовцями, а саме: визначення поняття «погане поводження», а також його співвідношення з поняттям «жорстоке пово-

дження»; трактування поняття «неодноразово» тощо.

З огляду на **це метою** статті є аналіз об'єктивної сторони складу злочину «погане поводження з військовополоненими».

Виклад основних положень

Заборона жорсткого поводження є однією з обов'язкових норм міжнародного права. Так, відповідно до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання (ст. 2): «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському, або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Відповідні положення також закріплені в ст.3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ст.3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., ст.7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. тощо.

Відповідно до ст.3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. у випадку збройного конфлікту, кожна сторона зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення: з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поводяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями. Із цією метою заборонено вчиняти стосовно зазначених вище осіб такі дії:

- насильство над особою, зокрема, всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- захоплення заручників;
- наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чи-

ном і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні.

Схоже положення також регламентується в «Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період», яке затверджене Постановою КМУ від 17 червня 2022 р. №721. Зокрема, у п.3 передбачено, що з військовополоненими завжди необхідно поводитись гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Також зазначено, що військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню, медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою у проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах.

З аналізу ст.434 КК України випливає, що об'єктивна сторона цього складу злочину полягає у вчиненні наступних діянь:

- погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених;
- недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них.

Передусім, слід зупинитись на розгляді поняття поганого поводження з військовополоненими. У доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини задокументувало практику неналежного поводження з військовополоненими, затриманими Збройними силами Російської Федерації та пов'язаними озброєними групами впродовж усього періоду їхнього інтернування. УВКПЛ підтвердило, що з 35 військовослужбовців Збройних сил України, які спілкувалися з УВКПЛ, 27 зазнали катувань із боку Збройних сил Російської Федерації та правоохоронних органів, а також пов'язаних озброєних груп. Жертви розповідали, що їх били кулаками, ногами, поліцейськими кийками та дерев'яними молотками, катували стру-

мом, погрожували стратою чи сексуальним насильством, стріляли в ноги. Поручники катували жертв, щоб примусити надати військову інформацію, зізнатися у воєнних злочинах, свідчити проти інших військовополонених або покарати за участь у бойових діях. За повідомленнями, у ніч із 28 на 29 липня кілька десятків українських військовополонених загинули й більше ста дістали поранень, коли Волноваська виправна колонія № 120 (Донецька область) імовірно зазнала обстрілу. Генеральний секретар ООН ініціював створення місії зі встановлення фактів, яка намагатиметься з'ясувати факти цього інциденту, та після завершення своєї роботи представить доповідь Генеральному секретарю [2, с.26-27].

Семантичний зміст поняття «погане» трактується як таке, яке не має добрих якостей, властивостей; не таке як треба; яке викликає негативну оцінку; яке не задовольняє поставлених вимог; не відповідає цим вимогам, певним потребам [3, с.713]. У теорії кримінального права під поняттям «погане поводження» розуміють дії, які спричиняють шкоду здоров'ю, ущемляють права і честь потерпілих (нанесення побоїв, заповдіння тілесних ушкоджень, мордування та інші прояви жорстокості) [4, с.435].

Що стосується поняття «жорстокість», то семантичний зміст його тлумачать як безжалісність, лютість, нелюдяність, садизм, варварство, звірство, шкуродерство [5, с.137-138], суворість, різкість, високий ступінь, велика сила прояву чого-небудь [2, с.306]. Поняття жорстокого поводження, розглядають як безжалісну, грубу поведінку, яка завдає фізичних і психічних страждань [6, с.72], що полягає у спричиненні побоїв, тілесних ушкоджень мордувань, мучення тощо [7, с.279].

У зв'язку з цим Л.І. Скрекля вважає, що використання у диспозиції ст.434 КК України терміну «жорстокість» є недоцільним, оскільки «погане поводження» охоплює всі дії, які характерні для першого поняття [8, с.38]. Така позиція не позбавлена раціонального зерна, оскільки поняття «жорстокість» та «погане поводження» охоплюють одне і те ж коло суспільно небезпечних діянь. Втім усе ж гадаємо, що для забезпечення єдності

термінології слід відмовитись від використання у диспозиції ст.434 КК України терміна «погане поводження», оскільки він не фігурує в інших статтях. У той же час у кримінальному законі неодноразово міститься вказівка на юридичні конструкції «жорстоке поводження» та «особлива жорстокість».

Водночас, у диспозиції ст.434 КК України мова йде не про жорстоке поводження, а особливу жорстокість, яка має місце у ставленні до військовополонених. У кримінально-правовій теорії вважають, що принципова відмінність особливої жорстокості від «звичайної» полягає в тому, що перша зовсім не обов'язкова для кримінальних правопорушень. Вона не є природною умовою для здійснення результату, що наступив, і становить собою додаткове фізичне або психічне страждання для потерпілого або його близьких, яке винний свідомо заподіює або припускає [9, с.137]. Втім з цими міркуваннями важко погодитись, оскільки навряд чи можливо встановити, чи особа відчувала додаткове фізичне страждання чи «звичайне». Більше того, аналіз юридичної літератури засвідчує, що «жорстокість» та «особлива жорстокість» охоплюють одні і ті ж суспільно небезпечні діяння, такі як: побой, мучення, мордування. А тому вважаємо, що зміст ст.434 КК України має виглядати наступним чином: «Жорстоке поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину».

Необхідно також звернути увагу на те, що законодавець встановлює кримінально-правову заборону поганого поводження з військовополоненими, за умови, якщо воно мало місце неодноразово. Тобто звідси випливає, що за одиничний прояв жорстокого поводження особа не підлягатиме кримінальній відповідальності. Така позиція видається хибною. У кримінально-правовій літературі з цього приводу Л.І. Скреклею наведений вдалий приклад. Зокрема, ця авторка пише, що одноразові дії (позбав-

лення їжі, пиття тощо) навряд чи будуть вважатися кримінально караними. Втім виняток може становити одноразове позбавлення людини ліків, яка хворіє, наприклад, на астму або цукровий діабет (коли винний демонструє у руках ліки, які необхідні потерпілому, а останній просить, щоб суб'єкт посягання не дав йому померти і повернув їх, проте злочинець не має наміру виконати прохання потерпілого і насолоджується цим). У такому випадку винний усвідомлюватиме, що своїми діями спричиняє страждання потерпілому, а також бажає їх заподіяти [8, с.84]. З огляду на вищезазначене видається, що законодавцю необхідно встановити кримінально-правову заборону жорстокого поводження з військовополоненими також і за одноразові його прояви. Адже видається, що не виключені випадки, коли одноразові прояви жорстокого поводження можуть спричинити більші страждання, аніж систематичні. У зв'язку з цим вказівка в диспозиції ст.434 КК України на термін «неодноразово» є зайвою.

Ще однією формою вчинення злочину, передбаченого ст.434 КК України, є недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них. У доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини зазначено, що дев'ять осіб, з якими спілкувалося УВКПЛ, повідомили, що поранені товариші по службі померли протягом кількох днів після полонення через нестачу медичної допомоги в імпровізованих місцях інтернування. Усі респонденти також скаржилися на недостатню кількість та якість їжі та води, що надавались інтернованим українським військовополоненими [1, с.26-27].

Висновки

Таким чином, норма про кримінальну відповідальність за погане поводження з військовополоненими далека від досконалості, а відтак потребує відповідних змін, зокрема, у частині визначення форм вчинення цього злочину.

Література

1. Доповідь щодо ситуації з правами людини України у період з 1 лютого-31 липня 2022 р. Об'єднані нації. Права людини. Управління верховного комісара. 2022. 54 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т./ редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. 774 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: 2-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2020. 936 с.
4. Словник оціночних понять Кримінального кодексу України, Акад. суддів України; Апеляц. суд Чернівець. обл. / упоряд. Огородник А.П. – К.: ПУЛЬСАРИ, 2007. 176 с.
5. Сташис В. В. Преступления против личности в ЦК УССР и судебной практике / Х.: Вища школа, 1981. 216 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І.Хавронюка. 5-те вид., переробл. та доповн. К.: Юридична думка, 2012. 1216 с.
7. Скрекля Л.І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд. юрид. наук. Спец.:12.00.08. Львів, 2014 р. 235 с.
8. Гребенюк М. Кримінально-правова характеристика злочинів, вчинених з особливою жорстокістю. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. №6. С.135-138.

SUMMARY

The author of the research has carried out criminal and legal analysis of ill-treatment of prisoners of war (the Art. 434 of the Criminal Code of Ukraine). The development of the injunction on the responsibility for ill-treatment of prisoners of war in international and legal aspects has been traced. The author has estimated the norm on the treatment of prisoners of war according its compliance with the provisions of international law, which defines "the rules of conducting a declared war or any other armed conflict". Characteristics of the generic and direct objects of the crime have been provided; the author has defined the range of victims of crimes, whose responsibility is stipulated by the Art. 434 of the Criminal Code of Ukraine. The blanket nature of the criminal prohibition on ill-treatment of prisoners of war has been revealed and explained. Criminal and legal content of the acts of "ill-treatment", "negligent performance of duties in relation to the sick and injured" have been analyzed; the features of the special crime subject have been determined.

The author has analyzed the doctrinal approaches in the definition of characteristics and content of mental element of abusive treatment with prisoners of war (the Art. 434 of the Criminal Code of Ukraine). The methods of establishing the forms and types of guilt as the only mandatory feature of the specified military crime have been determined. It has been stated that some forms of this crime (repeated abusive treatment, committed with particular cruelty or against wounded or afflicted persons) are characterized by the direct intent, and for others (careless performance of duties) – are characterized by an imprudent or mixed form of guilt. The intellectual and volitional moments of guilt forms that characterize various forms of abusive treatment of prisoners of war, have been determined.

The author has formulated recommendations for improving the legislative structure of the injunction and the practice of its application.

Key words: war crimes, prisoners of war, abusive treatment, violence, inhumanity.